

Қабанбаева Г.Б.

**Қоршаған ортаны ғарыштық
қызметтің жағымсыз
салдарынан
халықаралық-құқықтық
қорғаудың қайнар көздері**

Бұл мақалада халықаралық экологиялық құқықтың аса өзекті мәселелесі, ғылыми зерттеуді талап ететін – қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық құқықтық қорғау сұрақтары қарастырылған. Күрделі ғылыми зерттеуді талап ететін мәселе болғандықтан осы мақалада қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық құқықтық қорғаудың қайнар көздері мәселесі қарастырылған.

Түйін сөздер: қоршаған орта, қайнар көз, жағымсыз салдар, ғарыштық қызмет.

Kabanbaeva G.B.

**Sources of international legal
protection environment from
negative impact of space
activities**

This article examines one of the basic and scientific development problems requiring international legal protection of the environment from the adverse effects of space activities. Since the issue in question is complex and mass lesion in the article the main sources of international legal protection of the environment from the adverse effects of space activities.

Key words: environment, the source, negative effects, space activities.

Қабанбаева Г.Б.

**Источники международно-
правовой охраны окружающей
среды от негативного
воздействия космической
деятельности**

Настоящая статья рассматривает одну из основных и требующих научной разработки проблем международно-правовой охраны окружающей среды от негативных последствий космической деятельности. Так как рассматриваемый вопрос является сложным и объемным в статье рассмотрены основные источники международно-правовой охраны окружающей среды от негативных последствий космической деятельности.

Ключевые слова: окружающая среда, источник, негативные последствия, космическая деятельность.

**ҚОРШАҒАН
ОРТАНЫ ҒАРЫШТЫҚ
ҚЫЗМЕТТІҢ
ЖАҒЫМСЫЗ
САЛДАРЫНАН
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-
ҚҰҚЫҚТЫҚ
ҚОРҒАУДЫҢ ҚАЙНАР
КӨЗДЕРІ**

Халықаралық ғарыш құқығы жалпы халықаралық құқық негізделетін қайнар көздерден басқа қайнар көздерге ие бола алмайды. Мемлекеттермен ерікті түрде жасалған халықаралық шарт – халықаралық құқықтың негізгі қайнар көзі болып табылады. Бұл тарихи заңдылық халықаралық ғарыш құқығында да міндетті түрде сақталады.

Халықаралық-құқықтық әдет керісінше, мемлекеттердің ғарыштық қызметінің реттеушісі болатындай, оншалықты уақыт әрекет еткен жоқ, қазіргі кезде ол халықаралық ғарыш құқығының тек ықтимал, оның ішінде тек қосымша ғана қайнар көзі болып табылады. Ғарыш кеңістігін игеруге байланысты мемлекеттердің қызметін ретке келтіруге бағытталған, халықаралық шарттар мен келісімдерді өңдеу мен жасау аясындағы халықаралық ұйымдардың рөлі айтарлықтай күшейді, әсіресе Біріккен Ұлттар Ұйымы мен оның арнайы мекемелерінің қызметі барысында.

Халықаралық ғарыш құқығы халықаралық құқықтың бір саласы болып табылады, сол себепті оның қайнар көздері жалпы халықаралық құқықтың қайнар көздерімен ұқсас бірдей болып келеді. Халықаралық соттың Статутының 38-бабы анықтайтындай, нақты дауды халықаралық құқық негізінде шешуі тиіс Сот төмендегілерді қолданады немесе қолдануға құқылы:

дауласушы мемлекеттермен толық мойындалған, жалпы және арнайы ережелер бекітетін – халықаралық конвенциялар; жалпыға ортақ тәжірибемен дәлелденген, құқықтық норма ретінде танылған халықаралық әдет-ғұрып;

өркениетті ұлттармен мойындалған, құқықтың ортақ қағидалары;

59-бапта көрсетілген ережені ескере отырып, құқықтық нормаларды анықтаудың қосымша құралы ретінде түрлі ұлттардың жария құқық бойынша неғұрлым мамандандырылған мамандарының доктриналары мен сот шешімдері [3].

Халықаралық Соттың статутының ілгеріде аталған бабы, Халықаралық Соттың істерді қарау процесі барысында қолданылуы тиіс нормаларды анықтайды. Көптеген халықаралық құқықтың өкілдері осы нормалар жалпы халықаралық құқықтың қайнар көздеріне сәйкес келеді деп санайды [4].

Халықаралық ғарыш құқығы халықаралық құқықтың бөлінбейтін бөлшегі ретінде БҰҰ-ның Халықаралық Сотының статутының 38-бабында көрсетілгендей қайнар көздерге ие болады.

Халықаралық шарт. Халықаралық шарт пен әдет халықаралық құқықтың қайнар көздері арасындағы халықаралық құқықтың ең негізгі қайнар көзі болып табылады [5]. Халықаралық құқықтың басқа да классикалық салаларымен салыстырғанда халықаралық ғарыш құқығының айырмашылығы ол оның негізгі қайнар көзі ретінде халықаралық әдет емес халықаралық шарттың танылатындығында.

Халықаралық ғарыш құқығының қалыптасуы әсіресе ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық құқықтық реттеу процесі барысында басты рөлді халықаралық шарт атқаруы тиіс [6].

Біріншіден, ғарыш дәуіріне енудің өзі ғарышты игеру процесі барысында көптеген халықаралық-құқықтық сұрақтарды туындатты. Өзара қарым-қатынастарды реттеу үшін тиісті мемлекеттер аз уақыт ішінде көптеген бірқатар маңызды шарттарды жасасты, осы шарттар ғарыш құқығының негізгі мазмұнын құрады, соның ішінде ғарышты игеру барысында ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеуге байланысты. КСРО-дағы ең алғаш жасанды жер серігін ұшырған 40 жыл ішінде ғарыш техникасының дамып кеткендігі соншалық, тиісті мемлекеттер ғарыш құқығының нормаларын, соның ішінде ғарышты игеру процесі барысында ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны халықаралық құқықтық қорғауға байланысты нормаларды, тек қана халықаралық шарттар жасасу жолымен қалыптастырады, халықаралық әдет арқылы емес, бұл халықаралық тәжірибеге қойылатын негізгі үш талаптың бірімен байланысты, нақтырақ айтсақ оның қолданылу ұзақтылығы, мемлекеттердің ғарыштағы қызметінің техникалық қамсыздандырылуының жылдам өзгеруі, тез арада құқықтық рәсімделуді де талап етеді.

Екіншіден, ғарышты зерттеу мен пайдалану процесі барысында туындайтын түрлі ғылыми-техникалық сұрақтар мен глобалды экологиялық мәселелерге нақты және арнайы сипат тән, бұл жағдай жан-жақты және нақты анықталған жүріс-тұрыс ережесін қажет етеді. Соңғысына айтарлықтай дәрежеде қол жеткізу халықаралық шарт жасасу арқылы жүзеге асырылмақ, онда оған қатысушы мемлекеттердің құқықтары мен міндеттері нақты анықталады. Ал, халықаралық әдетке қатысты айтарымыз, онда жүріс-

тұрыстың нақты, анық ережелері емес, тек жалпы қағидалар орын алған және қамтылған.

Үшіншіден, халықаралық шарт, халықаралық құқықтың қайнар көзі ретінде бар немесе қалыптасқан қатынастарды реттеп қана қоймай, оның ережелері болашақта туындайтын қатынастарды да қарастырады. Ал, халықаралық әдет болса халықаралық қатынастар тәжірибесінде қалыптасқан қатынастардан және тәжірибеден туындайды, сол себепті ол болашақта мемлекеттер арасында туындайтын жаңа қатынастарды реттей алмайды. Ғарыш құқығында осындай жаңа бастаулар үнемі туындап отырады, сондықтан да халықаралық құқықтың қайнар көзі ретіндегі халықаралық әдет, халықаралық шартқа қарағанда ғарыш құқығы үшін қажетсіз болып келеді немесе қажеттілігі шамалы.

Мысалы, Ғарыш бойынша Шарттың 9-бабы анықтағандай Шартқа қатысушы – мемлекеттер ғарыш кеңістігін, айды және басқа да аспан денелерін зерттеу мен пайдалану үшін бөгде заттарды жеткізу барысында жер бетіндегі болуы мүмкін қауіп пен жағымсыз салдардың алдын алу үшін тиісті шараларды қабылдайды [7].

Бұл нақты уақытта жоқ, бірақ болашақта болуы мүмкін қатынастарды алдын ала анықтау сипатындағы ереже болып табылады. Ал ұқсас сұрақтар тек қана халықаралық шарттар негізінде шешіледі, басқа жолы жоқ.

Сондықтан халықаралық шарттарды жасасу ғарыш құқығының, соның ішінде ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық құқықтық реттеудің нормаларын қалыптастырудың ең тиімді жолы болып табылады [7, 146.].

Халықаралық әдет-ғұрып. Халықаралық шарт халықаралық ғарыш құқығының негізгі қайнар көзі болып табылады, бірақ бұл айғақ келесідей айғақты жоққа шығара алмайды, яғни халықаралық әдет-ғұрып халықаралық ғарыш құқығының маңызды қайнар көзі болып табылады, ал ол өз кезегінде ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеудің де қайнар көзі болып табылады деген сөз.

Біріншіден, ғарыш дәуіріне ену мен ғарышты игерудің халықаралық тәжірибесі, халықаралық әдет-ғұрыптың халықаралық ғарыш құқығының қайнар көздерінің бірі екендігін дәлелдейді, тіпті адамзаттың ғарышты игеру процесі қысқа ғана мерзімде болса да. Ғарышты игерудің кейбір қағидалары халықаралық тәжірибемен туындаған, мысалы, ғарыш кеңістігі мен аспан денелерін зерттеу және пайдалану бостандығы; ғарыш кеңістігі мен аспан денелерін және тағы басқаларын ұлттық иемденуге тыйым

салу; ілгеріде аталған қағидалардың барлығы адамзаттың ғарышты игеруінен кейін басталған.

Екіншіден, қазіргі халықаралық құқықта жай норманың пайда болу процесі айтарлықтай қысқарған. Ғылыми, экономикалық және саяси қарым-қатынастардың тез дамитындығы себепті, халықаралық әдет-ғұрыпты қалыптастырудың дәстүрлі жолы белгілі бір өзгерістерге ұшырады. Кейбір халықаралық құқық өкілдерінде тіпті жай нормалардың *instant-ы* деген түсінік пайда болған [8].

Үшіншіден, ғарышты игеру тәжірибесі дәлелдегендей, ғарышты игеруді халықаралық-құқықтық реттеу, сонымен қатар ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауға байланысты көптеген мәселелер осы кезге дейін халықаралық шарт жасасу арқылы шешілген жоқ.

Ілгеріде айтылғандардың негізінде келесідей қорытынды жасауға болады, халықаралық шартқа қарағанда сирек қолданылса да, халықаралық әдет-ғұрып халықаралық ғарыш құқығының маңызды қайнар көздерінің бірі болып табылады.

Ғарыш құқығының басқа да қағидалары. Қазіргі құқықтағы құқықтың жалпы қағидалары ғарыш құқығының қайнар көздерінің қатарында екені сөзсіз. Біз үшін маңыздысы құқықтың жалпы қағидалары дегеніміз не екенін анықтап алу. Халықаралық сот Статутының 38-бабының мәніне сәйкес құқықтың жалпы қағидалары дегеніміз – ол өркениетті елдермен танылатын құқықтық қағидалар.

Ескертетін жағдай, бүгінде өркениетті ұлттар деп – барлық тәуелсіз мемлекеттер танылады. Қазіргі халықаралық өмірде мемлекеттердің арасында олардың құқықтық жүйесіне әсер етпей қоймайтын қоғамдық құрылым, саяси құрылым, экономикалық дамуы салаларындағы айырмашылықтар бар. Құқықтың жалпы қағидалары барлық құқықтық жүйелерге ортақ болатын қағидалардан құралуы тиіс. Артынша, құқықтың жалпы қағидалары барлық өркениетті ұлттардың мақұлдауына ие болуы тиіс; бұл мақұлдау халықаралық шартта немесе әдетте бекітіледі, сондықтан да құқықтың жалпы қағидалары халықаралық құқықтың дербес тәуелсіз қайнар көзі бола алмайды, яғни халықаралық ғарыш құқығына да.

Сот шешімдері жалпы халықаралық құқықтағы сияқты, ғарыш құқығында да шарттық және жай нормаларды шығару процесі барысындағы «қосымша құрал» болып табылады. Бұл жағдай халықаралық соттың және мемлекет ішіндегі соттардың да шешімдеріне қатысты. Ғарышты

игерудің дамуы барысында ғарыш құқығы нормаларын туындату процесі барысында қосымша құрал ретіндегі сот шешімдерінің рөлі артқанымен, ол келер уақытта ғарыш құқығының дербес қайнар көзі бола алмайды.

Құқықтық реттеу әдісі ғарыш кеңістігі және қоршаған ортаны халықаралық-құқықтық қорғау үшін және ғарыш құқығы үшін және жалпы халықаралық құқық үшін ортақ болып табылады. Бұл нақты бір жүріс-тұрыс ережесінің мазмұнын анықтау және оны заңи міндетті деп тануға қатысты мемлекеттер еркінің келісуі болып табылады. Осыған байланысты ғарышты және қоршаған ортаны халықаралық-құқықтық реттеудің және ғарыш құқығының және жалпы халықаралық құқықтың қайнар көздерінің бірыңғайлығы жөнінде қорытынды жасауға болады. Олар халықаралық шарт және халықаралық әдет-ғұрып болып танылады.

Жалпы ғарыш құқығының ғарышты және қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеудің нормаларының құрылу процесі барысында негізгі, шешуші рөл халықаралық шартқа тиесілі.

1959 жылы Е.А. Коровин былай деп жазған: «Ғарышты барлық адамзаттың ортақ пайдалануындағы объекті деп қарастырсақ (*res communis omnium*), онда ортақ пайдаланудың әдістері мен ережелері барлық пайдаланушылардың өзара келісімімен бекітілуі мүмкін, яғни халықаралық келісім арқылы» [9].

Егер де шарттық нормалар жоқ болса, Е.А. Коровин, ғарыш кеңістігінің халықаралық режиміне байланысты сұрақтарды «әрекет етуші халықаралық құқықтың мемлекеттік және халықаралық тәжірибедегі үлгілер тұрғысында және оның ережелерін ғылыми талқылау тұрғысынан» шешу мүмкіндігін пайдалану керек деп таныған [10].

Уақыт өте келе, шарттық нормалармен реттелмейтін, кейбір ғарыш қызметі түрлеріндегі мұндай мемлекеттік тәжірибе халықаралық қарым-қатынастың қатысушыларымен халықаралық құқықтың жай нормасы түрінде тұрақты сипатқа ие болуы мүмкін.

Халықаралық әдет-ғұрып – ол ұзақ уақыт аралығы мен жалпыға ортақ қолданудың нәтижесінде халықаралық қарым-қатынастың қатысушыларымен құқықтық немесе заңи міндетті норма ретінде танылған жүріс-тұрыс ережесі.

Г.П. Жуков өз кітабында былай деген: «Халықаралық әдет-ғұрып ғарыш құқығының нормаларының қалыптасу процесі барысында, сөзсіз белгілі бір рөл ойнауы әсерін тигізуі

мүмкін. Дегенмен, осы мағынадағы оның мәнін асыра бағалауға болмайды» [11].

П.И. Лукин бір жағынан халықаралық әдет-ғұрыпты ғарыш құқығының қайнар көзі ретіндегі рөлін жоққа шығарып отырса немесе теріс бағаласа, ал екінші жағынан, түрлі мемлекеттердің ғарышкерлерінің арасында ғарышты игерудің ең жоғарғы дәрежесіне жет-

кен кезінде келесідей қатынастар туындайтын болжайды немесе жоққа шығармайды, яғни болашақта уақыт өте келе халықаралық-құқықтық әдетке айналатын және осы түрлі елдердің ғарышкерлерінің белгілі бір жүріс-тұрыстарының дұрыстығына негізделген әдет-ғұрыптар халықаралық ғарыш құқығының қосымша қайнар көзі бола алады.

Әдебиеттер

- 1 Абдуллаев. А.В. Освоение космоса и проблемы экологии. – Кишинев, 1990.
- 2 Борьба СССР за мирное использование космоса 1957-1985. Том,1-2. – М., 1985.
- 3 Василенко В.А.» Ответственность государства за международные правонарушения. – Киев, 1976.
- 4 Верешетин В.С. Международное сотрудничество в космосе. – М., 1977.
- 5 Виноградов СВ. Международно-правовое регулирование охраны окружающей среды (роль механизма ООН). Автореферат кандидатской диссертации. – М., 1981.
- 6 Виноградов СВ. Международное право и охрана атмосферы. – М., 1987.
- 7 Гусев Р.К., Петров В.В. Правовая охрана природы в СССР. – М., 1979.,
- 8 Жуков Г.П. Международно-правовые проблемы освоения космоса. Автореферат диссертации на соискание докторской степени. – М.,1966.
- 9 Жуков Г.П. Международное космическое право. – М., 1971,
- 10 Колбасов О.С. Экология: политика – право. – М.,1976
- 11 Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. – М., 1975.

References

- 1 Abdullaev. A.V. Osvoenie kosmosa i problemyi ekologii. – Kishinev, 1990.
- 2 Borba SSSR za mirnoe ispolzovanie kosmosa 1957-1985. Tom,1-2. – М., 1985.
- 3 Vasilenko V.A.” Otvetstvennost gosudarstva za mezhdunarodnyie pravonarusheniya. – Kiev, 1976.
- 4 Vereschetin V.C. Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo v kosmose. – М., 1977.
- 5 Vinogradov SV. Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie ohranyi okruzhayushey sredyi (rol mehanizma OON). Avtoreferat kandidatskoy dissertatsii. – М., 1981.
- 6 Vinogradov SV. Mezhdunarodnoe pravo i ohrana atmosferyi. – М., 1987.
- 7 Gusev R.K., Petrov V.V. Pravovaya ohrana prirodyi v SSSR. – М., 1979.,
- 8 Zhukov G.P. Mezhdunarodno-pravovyye problemyi osvoeniya kosmosa. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie doktorskoy stepeni. – М.,1966.
- 9 Zhukov G.P. Mezhdunarodnoe kosmicheskoe pravo. – М., 1971,
- 10 Kolbasov O.S. Ekologiya: politika – pravo. – М.,1976
- 11 Kolosov Yu.M. Otvetstvennost v mezhdunarodnom prave. – М., 1975.